

Spoleczny i polityczny porządek miasta komunalnego na obrzeżach Europy w XII-XVI w.

Social and political order of the communal towns in the European peripheries from the 12th to 16th c.

Projekt badawczy finansowany przez Narodowe Centrum Nauki w ramach programu „Harmonia” na podstawie umowy UMO-2016/22/M/HS3/00157 w latach 2017-2021

1. Cel naukowy projektu

Celem projektu jest podjęcie badań porównawczych nad rozwojem miasta komunalnego, na terytoriach objętych w pełnym średniowieczu procesami podboju, kolonizacji oraz rozbudowy i zagospodarowania. Inspirację dla sformułowania celów badawczych stanowi ciągle aktualna charakterystyka kultury miejskiej średniowiecznej Europy jako kombinacji jedności i zróżnicowania. Wspólne drogi rozwojowe miasta europejskiego najczęściej tłumaczy się procesami rozprzestrzeniania się określonych wzorów i form życia miejskiego, przy czym znaczący wpływ na analizę tych procesów wywiera koncepcja centrum i peryferii. Autorzy projektu podejmują polemikę z poglądem, że istota rozwoju średniowiecznej Europy polegała na przenoszeniu gotowych modeli i formy organizacji politycznej i społecznej z postkarolińskiego centrum na peryferie. Nasza hipoteza zakłada, że relacja między centrum a obrzeżami opierała się z jednej strony rzeczywiście na transferze wzorców, z drugiej zaś na ich ciągłej modyfikacji i dostosowywaniu do lokalnych potrzeb i warunków. Procesy te prowadziły do powstawania na obrzeżach Europy nowych form życia miejskiego, które same stawały się wzorami i podlegały dalszej recepcji w skali lokalnej lub regionalnej. Rozwój miasta komunalnego w średniowiecznej Europie miał więc w przeważającej mierze charakter policentryczny. Rozprzestrzenianie się nowych form życia miejskiego na obrzeżach Europy łacińskiej nie polegało tylko na biernej recepcji wzorców lecz na ich dostosowywaniu do lokalnych potrzeb i warunków. Z tego też względu należy założyć, że podobieństwa w rozwoju średniowiecznego miasta komunalnego w różnych regionach Europy wynikały nie tylko ze wspólnych wzorców, ale także z podobieństwa lokalnych warunków politycznych, społecznych i gospodarczych.

Cezurę początkową projektu wyznacza pojawienie się w II połowy XII w. w Europie Zachodniej i na początku XIII w. w strefie bałtyckiej nowej formy życia miejskiego, związanej z miastem zakładanym (lokacyjnym) i gminą miejską. Datę końcową badań określa zaznaczający się na przełomie XV/XVI w. rozwój struktur władzy scentralizowanych monarchii, które wywarły także znaczący wpływ na życie miejskie.

Ramy geograficzne projektu obejmują regiony należące do różnych stref kulturowo-politycznych i gospodarczych: Prusy i Inflanty, Walia i Irlandia, cztery północne regiony monarchii kastylijskiej, tzw. Hiszpania Atlantycka (Galicia, Asturia, Cantabria i Kraj Basków). Mimo niewątpliwych różnic, z punktu widzenia problematyki badawczej projektu istotne jest podobieństwo warunków powstawania miast komunalnych, które we wszystkich wzmiankowanych regionach rozwijały się w warunkach podboju, kolonizacji i zetknięcia się różnych grup etnicznych. Włączenie do projektu Frankonii, kraju, który nie został poddany żadnemu podbojowi, wynika z faktu, że rozwijający się na jego obszarze w XII i XIII w. model miasta, związany z tworzeniem i rozbudową zróżnicowanego systemu władztw terytorialnych za pośrednictwem zakonu krzyżackiego dotarł także nad Bałtyk.

Badania porównawcze wymagają koncentracji na cechach relewantnych, wywierających decydujący wpływ na charakter badanych fenomenów historycznych. Zdaniem autorów projektu taką uniwersalną bazą do sformułowania hipotezy badawczej może być pojęcie porządku społecznego i politycznego, na który składały się zarówno ramy ustrojowo-prawne

wspólnoty komunalnej, jak i funkcjonujące wśród jej członków wzorce zachowań, wyobrażenia, więzy społeczne i narzędzia komunikacji. Miasto komunalne rozumiemy więc jako wspólnotę prawną i mentalną, opartą na normach formalnych, wartościach oraz wyobrażeniach i identyfikacjach społecznych.

2. Koncepcja i plan badań

W pierwszym etapie realizacji projektu członkowie zespołu będą prowadzili kwerendę źródłową i biblioteczną nad szczegółowymi problemami dotyczącymi porządku społecznego i politycznego gmin miejskich na czterech wybranych terytoriach. Po opracowaniu materiału źródłowego przygotowane zostaną szczegółowe konspekty poszczególnych opracowań, które będą dyskutowane w czasie seminariów z udziałem członków zespołu i zaproszonych ekspertów. Kolejnym etapem będzie przygotowanie opracowań tekstów artykułów, rozdziałów pracy zbiorowej i monografii zawierających wyniki badań prowadzonych w ramach projektu.

Koncepcja planowanych badań zakłada koncentrację na trzech grupach problemów, które uznajemy za podstawowe dla charakterystyki porządku społecznego i politycznego komuny miejskiej: 1.) tworzeniem wspólnoty mieszkańców, 2.) stanowieniem i zachowaniem pokoju, 3.) normowaniem życia społecznego i społecznym dyscyplinowaniem.

3. Metodyka badań

Punkt wyjścia do koncepcji metodologicznej prezentowanego projektu stanowią publikowane w latach 90-tych XX w. i na początku XX w. rozważania nad porządkiem politycznym średniowiecznej komuny miejskiej, (W. Mager, K. Schreiner), które powstały w związku z dyskusją nad koncepcją komunalizmu Petera Blickle. Przy opracowaniu koncepcji prezentowanego projektu wykorzystano także inspiracje metodologiczne wynikające z nowszych badań nad normowaniem życia społecznego i społecznym dyscyplinowaniem, które ukazały nowe możliwości badawcze źródeł normatywnych oraz badań nad rozwiązywaniem konfliktów i stanowieniem pokoju.

Podstawowe znaczenie dla planowanego projektu ma fakt, że zachowana baza źródłowa daje możliwość realizacji kwestionariusza badawczego i propozycji metodologicznych pojawiających się w najnowszych badaniach nad porządkiem społecznym i politycznym miast europejskich epoki średniowiecza. Na podkreślenie zasługuje fakt, że dla czterech badanych regionów dysponujemy źródłami o podobnym charakterze. Oprócz dokumentów wystawianych przez władzę terytorialną i proweniencji komunalnej, z których duża część została wydana drukiem, dobrze zachowane są źródła o charakterze normatywnym, rozporządzenia władców, parlamentów, sądów, statuty władz miejskich, statuty cechowe, kodeksy prawa miejskiego.

Zespół badawczy

Kierownik projektu

Prof. dr hab. Roman Czaja, Wydział Nauk Historycznych UMK

Wykonawcy:

Mgr Piotr Kołodziejczak, Wydział Nauk Historycznych UMK

Dr hab. prof. UMK Krzysztof Kwiatkowski, Wydział Nauk Historycznych UMK

Mgr Anna Maleszka, Wydział Nauk Historycznych UMK

Dr Julia Możdżeń, Wydział Historyczny, Uniwersytet Gdański

Partnerzy zagraniczni:

Prof. dr hab. Helmut Flachenecker, Universität Würzburg

Dr Juhan Kreem, Tallinn City Archives

Prof. dr Jesús Ángel Solorzano Telechea, University of Cantabria

Prof. dr Matthew F. Stevens, University of Swensen

Uzyskane Wyniki

Badania prowadzone przez międzynarodowy zespół historyków koncentrowały się trzech zagadnieniach, mających najistotniejszy wpływ na rozwój gmin miejskich w Prusach, Inflantach, Walii, Irlandii i Frankonii: a) tworzenia wspólnoty mieszkańców i instytucjonalnych formach udziału mieszczan w administracyjnym i politycznym życiu gminy, b) utrzymaniu pokoju społecznego i zapewnienie bezpieczeństwa, c) roli ustawodawstwa w tworzeniu komunalnego porządku społecznego i politycznego.

Ad. A.

Analiza porównawcza rozwoju kwartałów w miastach pruskich i frankońskich wykazała znaczące różnice w zakresie ich funkcji politycznej. We Frankonii kwartały w okresie kryzysów tworzyły przestrzenne i organizacyjne ramy dla wyrażania przez mieszczan aspiracji politycznych. W Prusach silna pozycja społeczna i polityczna oligarchii kupieckiej sprawiła, że w obliczu zagrożenia wewnętrznego lub zewnętrznego rady miejskie wykorzystywały kwartały do kontroli gminy i wertykalnej komunikacji z obywatelami. Przedmiotem badania była również rola cechów (gildii) w reprezentowaniu interesów mieszczaństwa wobec rad miejskich, widoczna zarówno w miastach pruskich, kastylijskich i inflanckich (badania R. Czai, P. Kołodziejczaka, J.A. Solorzano-Telechei). Za wspólną cechę Prus i Kastylii można uznać wpływ władzy terytorialnej na zaznaczający się w ciągu XV w. i na początku XVI w. wzrost cechów w komunalnym porządku politycznym. Przeprowadzona analiza porównawcza pozwala na postawienie wniosku, że w miastach prusko-inflanckich i irlandzkich idea obywatelskiej partycypacji w rządach nad miastem zachowała wartość polityczną, nie przekładała się jednak na rzeczywisty udział gminy w podejmowaniu decyzji politycznych, lecz była wykorzystywana do legitymizacji aspiracji władczych rad miejskich.

Ad.B

Problem pokoju w mieście rozpatrywano na płaszczyźnie społecznej oraz form organizacji wojskowości miejskiej i systemu obronnego miasta. Badania porównawcze nad strukturą etniczną miast pruskich i walijskich (R. Czaja, M.F. Stevens) ukazały w nowym świetle zjawisko dyskryminacji prawnej i ekonomicznej ludności miejskiej. W obu regionach można zauważyć dyskryminację podejmowaną z inicjatywy władz komunalnych i władców terytorialnych. Te dwie formy ograniczania dostępu do rynku miejskiego i obywatelstwa nie były jednak trwałym elementem miast lokacyjnych, lecz uwidaczniały się głównie w czasach kryzysów społecznych i ekonomicznych. Badania R. Czai i H. Flacheneckera wykazały znaczące podobieństwa w zakresie wykorzystywania kwartałów do organizacji obrony murów miejskich oraz bezpieczeństwa przeciwpożarowego. Szeroką analizą porównawczą objęto wojskowość miejską Irlandii, Prus i Inflant (J.Kreem, K.Kwiatkowski, A.Maleszka). Przedmiotem badań było: posiadanie broni, musztra, szkolenie wojskowe, pełnienie warty i budowa fortyfikacji. Przeprowadzone badania wykazały zróżnicowany wpływ spraw wojskowych na tworzenie wspólnoty obywateli. Z jednej strony aktywność wojskowa mieszczan wynikała ze świadomości wspólnego dobra i przyczyniała się do tworzenia wspólnoty obywatelskiej. Z drugiej strony, wykorzystywana była przez władzę komunalną do demonstrowania oligarchicznego porządku politycznego.

Ad. C

Badania porównawcze nad miastami pruskimi i irlandzkimi (R. Czaja, A. Maleszka, J. Możdżeń) wskazały na wspólny na badanych obszarów proces modyfikacji przy pomocy przywilejów wzorców prawnych i ustrojowych przenoszonych do zakładanych miast z ośrodków macierzystych. Charakterystyczne jest, że w obu regionach ustawodawstwo miejskie do XV w. nie wprowadzało nowych rozwiązań ustrojowych, lecz legitymizowało model, który kształtował się pod wpływem lokalnych warunków społecznych. Badania porównawcze nad ustawodawstwem ukazały także wspólną dla strefy bałtyckiej oraz Irlandii i Walii symboliczną wartość prawa w komunikacji politycznej oraz wpływ idei dobra wspólnego nad rozwój ustawodawstwa regulującego życie społeczne i gospodarcze.

Sumując: wyniki prowadzonych badań porównawczych wzbogacają długoletnią dyskusję naukową na rozprzestrzenianiem się nowej formy miasta lokacyjnego na obszary peryferyjne średniowiecznej Europy. W świetle przeprowadzonych badań recepcji wzorów życia miejskiego towarzyszyła ich modyfikacja, uwzględniająca lokalne warunki społeczne, gospodarcze i polityczne. Z tego też względu nowe miasta na obrzeżach Europy łacińskiej wypracowały unikalne rozwiązania dające początek współczesnej tożsamości obywatelskiej.

Publikacje:

R. Czaja, *The social disciplining in the towns of the Baltic zone from the 14th to the 16th century*, in: *Exclusión y disciplina social en la ciudad medieval Europea*, eds.: Jesús Ángel Solórzano Telechea, Jelle Haemers, Roman Czaja, Logroño 2018, 251-264.

R. Czaja, *Quarters in the municipal authority system in late mediaeval Prussian towns*, *Acta Poloniae Historica* 116, 2019, s. 175-189.

R. Czaja, *Urzednicy kwartalni w Starym Mieście Elblągu w średniowieczu*, in: *Piśmiennictwo : opisywanie i interpretacja źródeł : studia ofiarowane Profesorowi Januszowi Tandeckiemu w 70. rocznicę urodzin*, ed. R. Skowrońska i in., Toruń 2020, s. 83-95.

R. Czaja, M. F. Stevens, *The Place of Native Populations in the Chartered Towns of Conquered Regions: Wales and Prussia as a Comparative Case Study*, in: *Towns on the Edge in Medieval Europe: The Social and Political Order of Peripheral Urban Communities from the Twelfth to Sixteenth Centuries* (Proceedings of the British Academy 244), ed. M.F.Stevens, R.Czaja, Oxford 2022, s. 21-45.

R. Czaja, H. Flachenecker, *Quarters and Quartermasters in Franconian and Prussian Towns, 14th–16th Centuries: The Common People and Their Participation in Urban Governance*, in: *Towns on the Edge in Medieval Europe: The Social and Political Order of Peripheral Urban Communities from the Twelfth to Sixteenth Centuries* (Proceedings of the British Academy 244), ed. M.F.Stevens, R.Czaja, Oxford 2022, s. 190-207.

H. Flachenecker, *Local Interactions in Times of Peace and Times of Crisis. The Common People and their Participation in Local Governance*, *Klio* 61:2, 2022 (w druku) .

A. Girsztowt, P. Kołodziejczak, *The Participation of Craftsmen in Municipal Governance in Late Medieval Marienburg and Stockholm*, in: *Towns on the Edge in Medieval Europe: The Social and Political Order of Peripheral Urban Communities from the Twelfth to Sixteenth*

Centuries (Proceedings of the British Academy 244), ed. M.F.Stevens, R.Czaja, Oxford 2022, s. 120-141.

J. Kreem, K. Kwiatkowski, A. Maleszka, *Military Affairs and Community in Prussian, Livonian and Irish Towns, 13th–16th Centuries*, in: *Towns on the Edge in Medieval Europe: The Social and Political Order of Peripheral Urban Communities from the Twelfth to Sixteenth Centuries* (Proceedings of the British Academy 244), ed. M.F.Stevens, R.Czaja, Oxford 2022, s. 165-189.

A.Maleszka, *Town authorities and the separateness of urban church and clergy in medieval Dublin and Toruń*, in: *Exclusión y disciplina social en la ciudad medieval Europea*, eds.: Jesús Ángel Solórzano Telechea, Jelle Haemers, Roman Czaja, Logroño 2018, s. 265-280.

A.Maleszka, J. Możdżeń, *Urban Legislation as an Instrument for the Formation and Regulation of Socio-Economic Life in 14th-Century Prussian and Irish Towns*, in: *Towns on the Edge in Medieval Europe: The Social and Political Order of Peripheral Urban Communities from the Twelfth to Sixteenth Centuries* (Proceedings of the British Academy 244), ed. M.F.Stevens, R.Czaja, Oxford 2022, s. 91-119.

A.Maleszka, R. Czaja, *Law, legislation and social impact as three factors shaping the political order of urban communes in Prussia and Ireland (13th-15th)*, in: *Normativa y autoridad en la ciudad medieval atlántica (y más allá) / Law and Authority in the medieval Atlantic city (and beyond)*, ed. Ángel Solórzano Telechea, Jelle Haemers (w druku)

M.F. Stevens, *The economy of medieval Wales 1067-1536*, Melkshame 2019.